

Diaconaat 2010-2013

Dit trendbericht geeft een selectie van publicaties op het terrein van het diaconaat in de jaren 2010-2013. Een uitgebreide versie is als Literatuurbericht Diaconaat te lezen op de website van dit tijdschrift. Het vorige Trendbericht op het terrein van diaconale publicaties verscheen in *Handelingen* 2010/2; ook hiervan is een uitvoeriger versie op www.handelingen.com te vinden.

In dit bericht wordt het protestantse woord 'diaconaat' (rooms-katholiek: diaconie) aangehouden ter aanduiding van activiteiten van kerken en daarmee verbonden groepen en organisaties ter bestrijding van materiële en sociale noden.

Diaconiewetenschap Internationaal

In de diaconiewetenschap gaat het om de theologische reflectie op diaconaat. Vanuit losse samenwerkingsverbanden van diaconiewetenschappers uit vooral Noord- en West-Europa kwamen belangrijke initiatieven tot inhoudelijke verdieping en institutionalisering van dit vakgebied. Vanaf 2010 verschijnt twee maal per jaar het eerste internationale diaconiewetenschappelijke tijdschrift: *Diaconia. Journal for the Study of Christian Social Practice*. Elk nummer bevat wetenschappelijke artikelen, discussiebijdragen, essays, praktijkberichten en boekbesprekingen.

Eveneens kwamen uit deze internationale samenwerkingsverbanden de Europese conferen-

ties voort over diaconaat, die vanaf 2006 tweejaarlijks plaatsvinden. In 2010 was dat in Heidelberg, waar het gerenommeerde Diakoniewissenschaftliches Institut gevestigd is. Thema was 'Diaconia against Poverty and Exclusion: Future Challenges and Contexts in Europe', waarover sprekers vanuit geheel Europa hun licht lieten schijnen. De papers werden gebundeld in het verslagboek *Diaconia against Poverty and Exclusion in Europe* (Eurich & Hübner 2013). In 2012 was de conferentie in Praag met dit keer de Theologische Faculteit aldaar als voornaamste organisator. Het thema was 'Hidden Europe: The Challenge to Diaconia and Christian Social Practice'. Een aantal papers van deze conferentie werden gepubliceerd in *Diaconia* 3 (2012) Issue 2 en *Diaconia* 4 (2013) Issue 1.

In Praag vond ook de oprichting plaats van een vereniging van diaconiewetenschappers, de International Society for the Research and Study of Diaconia and Christian Social Practice. Deze vereniging beoogt een internationaal netwerk te vormen dat een platformfunctie vervult, onder meer door de opzet van een website,

de uitgave van een nieuwsbrief, de organisatie van de genoemde conferenties en een sterke relatie met het tijdschrift *Diaconia* (www.diaconiaresearch.org).

Nationaal

In Nederland zijn met name twee publicaties als belangrijke bijdragen aan de diaconiewetenschap te noemen. In 2011 verscheen *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap* (2011), het vervolg op het in 2004 verschenen *Barmhartigheid en gerechtigheid*. Het beoogt een aantal onderwerpen die in het eerste deel onvoldoende aan de orde kwamen een plaats te geven, te weten exegetische, bijbels-theologische en kerkhistorische bijdragen met vooral aandacht voor de Vroege Kerk en de Middeleeuwen. Na deze terugkeer naar bijbelse en historische wortels komen hedendaagse vragen in relatie tot diaconaat in beeld: globalisering, de verschuivingen in de verzorgingsstaat en immigratie. De in het laatste hoofdstuk geformuleerde agenda voor de diaconiewetenschap laat zien hoeveel er nog te onderzoeken valt: exegetisch, bijbels-theologisch, de rol van kerken en diaconaat in het publieke domein, modellen van diaconaal handelen, met bijzondere aandacht voor de relatie tussen hulpgever en hulpontvanger.

Als tweede noem ik de studie van Henk Meeuws, *Diaconie* (2011), waarop deze veteraan uit het rooms-katholieke diaconale werk op 18 oktober 2011 aan de Tilburg University promoveerde. Dit kloekke werk heeft een documentaire waarde, doordat het een overzicht bevat van de ontwikkelingen in de diaconie (nu houd ik

de rooms-katholieke term aan, die in dit boek wordt gehanteerd) in de rooms-katholieke kerk in Nederland in de afgelopen decennia met aandacht voor de ecclesiologische positionering en organisatorische aspecten. Het proefschrift graaft echter dieper, doordat het de grondslagen van de diaconie onderzoekt. Aansluitend bij discussies in de zorgethiek betoogt Meeuws dat alle 'gewoon-menselijke' zorg zich kenmerkt door 'transcendentie': in deze relatie gaat het om het ontvangen en doorgeven van de gift van het 'waarlijk leven', voortkomend uit het 'surplus van de liefde'. Zo vinden we in het gewone het Verhevene, de Verhevene. Diaconie is in de gelovige beleving het gaan van een weg van Godsontmoeting die even oorspronkelijk en wezenlijk is voor het leven van de kerk en het geloofsleven als de verkondiging en de viering van de sacramenten. Meeuws heeft met zijn proefschrift een fundamentele bijdrage geleverd aan de diaconiewetenschap.

Bijbelstudies

Grondige studie van de bijbelse gegevens is een onmisbare voedingsbodem voor de diaconale reflectie. Daarbij hoort een basaal onderzoek naar het begrip 'arme'. De oudtestamenticus Berges en de nieuwtestamenticus Hoppe presenteren een hoofdzakelijk semantisch onderzoek, dat in zijn zorgvuldigheid een goed overzicht biedt van de bijbelse gegevens over arm en rijk. Daarmee documenteren zij hoe diep de oproep tot bestrijding van armoede als continu element in de Bijbel geworteld is (Berges & Hoppe 2009).

Dat ook voor Paulus de aandacht voor de

armen een essentieel onderdeel was van zijn missie en niet iets nevenschikts, maakt Bruce Longenecker duidelijk in zijn voortreffelijke studie over Paulus met de aan Galaten 2:10 ontleende titel *Remember the Poor*. Hij heeft daarbij bijzondere aandacht voor de sociaaleconomische context waarbinnen de vroegchristelijke gemeenten zich bevonden (Longenecker 2010).

Historische studies

Er verschenen vele historische studies die diaconaal relevant zijn. Ik beperk mij hier tot drie boeken. Anita Boele promoveerde op een interessante studie over de visie op armenzorg in de late Middeleeuwen en de Renaissance. Opvallend is dat de aan Matteüs 25 ontleende werken van barmhartigheid een leidend principe waren in de armenzorg, met een grote werkingskracht. Als we naar de negentiende en twintigste eeuw gaan, is te merken dat de bijdrage van vrouwelijke religieuzen aan de *caritas* groot geweest is. In de zowel naar omvang als inhoud monumentale studie *Ex caritate* wordt dat beschreven (Heijst, Derks & Monteiro 2010). Van protestantse zijde is het Réveil een bron van diaconaat met de christelijk-sociaal bewogen predikant O.G. Heldring als belangrijke pionier. Aan diens werk voor prostitutees en verwaarloosde jeugd en de voortzetting daarvan wijdde de historicus O.W. Dubois een mooie studie (Dubois 2010).

Kerken

De rooms-katholieke sociale leer, zoals met name neergelegd in een aantal encyclieken is van grote betekenis voor de visie op diaconaat en het sociaal handelen van gelovigen en katholieke organisaties. Donal Dorr publiceerde

een herziene en geactualiseerde versie van zijn standaardwerk *Option for the Poor* (Dorr 2012). De aanvullingen betreffen vooral de twee sterk diaconaal gekleurde encyclieken van paus Benedictus XVI: *Deus caritas est* en *Caritas in veritate* (zie daarover ook Puggioni 2013).

De Lutherse Wereld Federatie publiceerde een inhoudelijk belangrijk document, getiteld *Diakonia in Context*, waarvan de ondertitel een aantal belangrijke kernpunten weergeeft: *Transformation, Reconciliation Empowerment* (2009). Een van de opstellers van het rapport, de Noorse theoloog Nordstokke, werkt in een bundel met eerder gepubliceerde artikelen enige gedachten nader uit (Nordstokke 2011).

De bijdragen van migrantenkerken zijn niet terug te vinden in door hen gepubliceerde documenten. Zij vormen echter, zo bevestigen de onderzoeken van Davelaar (Davelaar e.a. 2012) en Noordegraaf (2010), belangrijke netwerken voor hun leden die zich vaak maatschappelijk en juridisch in kwetsbare posities bevinden.

Diaconale praktijken

Helpen behoort tot de grondvormen van het diaconaal handelen, maar is zelden voorwerp van theologische en interdisciplinaire doordenking. Vooral de kwestie van reciprociteit tussen hulpgever en hulpontvanger is daarbij essentieel. In een diepgravende studie stelt Anika Albert deze en andere kwesties aan de orde (2010). De reflectie op diaconaal helpen vormt een belangrijk onderdeel van de nuttige inleiding over het diaconaat van Rüegger en Sigris, dat, naast de bijbelse en historische onderdelen, meer dan de helft van het boek omvat (2011).

Een sterk afgeslankte verzorgingsstaat leidt

tot een groter beroep op kerken om zich in te zetten in het publieke domein. Dat is een ontwikkeling die zich in de hele westerse wereld voordoet, en inmiddels onderwerp van studie (zie Bäckström e.a. 2010 en 2012; Cloke e.a. 2013; Davelaar e.a. 2011). Kerken en christenen zetten zich daarbij in voor mensen in nood, maar doen dat vanuit andere drijfveren dan het neoliberale denken dat veel beleid inspireert. Het is zoeken naar wegen om daar als diaconaat mee om te gaan. In Nederland wordt de verschuiving onder meer zichtbaar in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Jager-Vreugdenhil (2012) en Noordegraaf (2012) laten zien hoe kerken en diaconaat daarin hun weg nog moeten zien te vinden evenals lokale overheden. Inmiddels laat onderzoek onder lokale diaconieën zien hoezeer materiële hulpverlening weer onderdeel is geworden van het diaconale werk (Stuurgroep Armoede in Nederland 2010). Inmiddels bestond de eerste voedselbank in Nederland tien jaar (Jong 2012). Hoezeer de panelen hier verschoven zijn, laat de jurist Sininghe Damsté zien in zijn proefschrift (2011).

Bezinning

In de website-editie laat ik een uitgebreider geheel van publicaties de revue passeren. Ik noem tot slot nog enige boeken die voor bezinning op diaconaat van belang zijn. Sengers en Koet redigeerden een bundel waarin de zorg voor de naaste in jodendom, christendom en islam aan de orde komt en dat ook met het oog op interreligieuze samenwerking van belang is (2010). Sengers combineert zijn pleidooi voor het vervangen van het begrip diaconie door *caritas* met verhandelingen over hedendaags diaconaat

(2012). De ook in Nederland veel weerklank vindende Tim Keller van de Redeemer Presbyterian Church in New York City, geeft zijn visie op de sociale verantwoordelijkheid van christenen en kerken (2011) en Nico van der Perk laat in een postuum verschenen publicatie aan de hand van praktijkvoorbeelden zien hoe samenwerking met mensen in creatieve beroepen, onder wie tenaars, impulsen kan geven aan diaconaat. <

 Zie www.handelingen.com voor het uitgebreidere Literatuuroverzicht Diaconaat 2010-2013 door Herman Noordegraaf.

Literatuur

- Albert, A.C. (2010). *Helfen als Gabe und Gegenseitigkeit. Perspektiven einer Theologie des Helfens im interdisziplinären Diskurs*. Heidelberg: Winter.
- Bäckström, A., Davie, G. (eds) (2010). *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 1. Configuring the Connections*. Farnham: Ashgate.
- Bäckström, A. e.a. (eds) (2012). *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 2. Gendered, Religious and Social Change*. Farnham: Ashgate.
- Berges, U. & Hoppe, R. (2009). *Arm und Reich*. Würzburg: Echter.
- Boele, A. (2013). *Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300-1650*. Hilversum: Verloren.
- Cloke, P. e.a. (eds) (2013). *Working Faith. Faith-based Organisations and Urban Social Justice*. Crownhill: Paternoster.
- Davelaar, M. e.a. (2011). *Faith-based Organisations and Social Exclusion in the Netherlands*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Davelaar, M. e.a. (2012). *Naar een hoger plan. De vrijwillige inzet van internationale en migrantenkerken in Den Haag*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Diakonia. Journal for the Study of Christian Social Practice* (2010 e.v.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap* (2011). Z.p.: Kok.

- Dorr, D. (2012). *Option for the Poor and for the Earth. Catholic Social Teaching*. Maryknoll: Orbis Books.
- Dubois, O.W. (2010). *Redende liefde. Het werk van de Helderlingstichtingen in Zetten 1847-2010*. Hilversum: Verloren.
- Eurich, J. & Hübner, I. (2013). *Diaconia against Poverty and Exclusion in Europe*. Leipzig: Evangelischer Verlagsanstalt.
- Heijst, A. van, Derks, M., Monteiro, M. (2010). *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19^e en 20^e eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Jong, N. de (2012). *10 jaar voedselbank. Iedereen aan tafel*. Rotterdam: Trichis Publishing BV.
- Keller, T. (2011). *Ruim baan voor gerechtigheid. Rechtvaardig worden door Gods genade*. Franeker: Van Wijnen.
- Longenecker, B.W. (2010). *Remember the poor. Paul, poverty and the Greco-Roman World*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Lutheran World Federation (2009). *Diakonia in Context. Transformation, Reconciliation, Empowerment. An LWF Contribution to the Understanding and Practice of Diakonia*. Geneva: The Lutheran World Federation.
- Meeuws, H. (2011). *Diaconie. Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie*. Gorinchem: Narratio.
- Noordegraaf, H. (2010). *Armoede in Nederland 2010. Deelonderzoek 2. Migrantenkerken*. Utrecht: Kerk in Actie.
- Noordegraaf, H. (2012). *Kerk en Wmo. De eerste vijf jaren (2007-2011). Een onderzoek naar (kritische) participatie van kerken in de Wmo*. Groningen: Stichting Rotterdam.
- Nordstokke, K. (2011). *Liberating Diakonia*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Perk, N. van der (2013). *Creatief diaconaat. Voorbeelden uit de praktijk*. Vught: Skandalon.
- Puggioni, R. (2013). *The Social and Economic Message of Benedict XVI's Caritas in Veritate in the Perspective of Roman Catholic Social Doctrine*. Leiden: Leiden Institute for Religious Studies, Faculty of Humanities, Leiden University.
- Rüegger, H. & Sigrist, C. (2011). *Diakonie – eine Einführung. Zur theologischen Begründung helfenden Handelns*. Zürich: Theologischer Verlag Zürich.
- Sengers, E. & Koet, B. (red.) (2010). *Chesed, caritas, diaconie, zakaat. 'Zorg voor de naaste' in jodendom, christendom en islam*. Delft: Eburon.
- Sengers, E. (2012). *Caritas. Naastenliefde en liefdadigheid in de diaconia van de kerk*. Delft: Eburon.
- Sinninghe Damsté, W. (2011). *Gedeelde zorg. De rol van de Nederlandse Hervormde Kerk / Protestantse Kerk in Nederland bij de bestrijding van armoede in relatie tot de overheidstaak*. Purmerend: FAMA.
- Stuurgroep Armoede in Nederland 2010 (2010). *Armoede in Nederland 2010. Onderzoek naar hulpverlening door diaconieën, parochiële caritas instellingen en andere kerkelijke organisaties in Nederland*. Utrecht: Kerk in Actie.
- Herman (prof.dr. H.) Noordegraaf is bijzonder hoogleraar en universitair docent voor diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit in de vestigingen Amsterdam en Groningen.
hnoordegraaf@pthu.nl